

KÖNYVSZEMLE

VALLANAK A NEVEINK MÚLTRÓL ÉS JELENRŐL

Magyar névtani kutatások Szlovákiában

Névtani konferencia Nyitrán, 2005. június 2–4.

Szerkesztő: VÖRÖS FERENC

MNyTK. 225. Budapest–Nyitra, 2006. 192 lap

A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtani Tagozata 2005. évi második összejövetelét a szlovákiai Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékével közös rendezvényként Nyitrán és Kolonban (Koliňany) tartotta meg június 2–4-én. Programjaik helyszínül egyrészt azért választották a rendezők a közép-szlovákiai régiót, hogy a Kárpát-medencei magyar tudományos élet képviselői ily módon is együtt ünnepelhessék az őket fogadó kollégáikkal a nyitrai Konstantin Egyetemen folyó magyar nyelvű pedagógusképzés 45. évfordulóját. A helyszín választásával a rendezők másik célja az volt, hogy a szlovákiai magyar vonatkozású névtani kutatások megismer(tet)ésével újabb lendületet adjanak, a fiatal kutatókban kedvet ébresszenek a felvidéki magyarság személy- és helyneveinek a gyűjtéséhez, tudományos vizsgálatához, ezáltal múltjuk és jelenük mind teljesebb megismeréséhez.

A tanácskozáson elhangzott előadások írott, némileg átdolgozott változatait tartalmazza a fenti címmel megjelentetett kötet, melyben (az előszót, a megnyitót és az utószót leszámítva) tizenhat dolgozat sorakozik az előadások, illetőleg a tematika logikájának rendjében. Az egyes írások bemutatása előtt hangsúlyoznunk kell az őket szorosan összekötő közös vonásokat. Szerzőikre nem csupán a hasonló érdeklődés jellemző, hanem az is, hogy mindegyikük a Felvidéken élt/él (folyamatosan vagy ideiglenesen), ott dolgozott/dolgozik, kutatási témáik jórészt ahhoz a területhez, az ottani magyarsághoz kötődnek, szakmai és tudományos tevékenységükkel elkötelezetten szolgálják a magyar kultúra és tudomány ügyét. A rendezvény céljából és a szerzők érdeklődéséből következően minden dolgozat a szlovákiai magyarság nyelvvel, elsősorban tulajdonneveivel, valamint nyelv- és névhasználati kérdéseivel foglalkozik. Tartalmi hasonlóságukat és különbségeiket tekintve négyféle kérdéskört érintenek: a szaktudományok, a tudományos képzés helyzetét, a helynevek és a személynevek kutatását, valamint az alkalmazott névtan lehetőségeit Szlovákiában.

Előszavában HAJDÚ MIHÁLY a Szlovákiában kisebbségbe szorult magyarság nyelv- és névkincsével foglalkozó konferencia és a megjelent kötet sokoldalú tudományos jelentőségét emelte ki. Biztatónak látja a gyors fejlődésnek indult szlovákiai magyar névkutatók jövőjét, a rokon tudományágak képviselőinek az összefogását és a fiatal generáció tagjainak, a névtan iránt érdeklődő, kutató egyetemistáknak a munkálkodását.

Megnyitójával LÁSZLÓ BÉLA, a nyitrai Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karának dékánja valójában már az előadások első témaköréhez kapcsolódik: röviden áttekinti a (cseh)szlovákiai magyar nyelvű felsőoktatás küzdelmes történetét 1918-tól napjainkig.

A kötet első tanulmányát VÖRÖS FERENC írta (Negyvenöt éves a magyar nyelvű pedagógusképzés Nyitrán, 11–9). Ebben vázolja a 20. század eleji magyar nyelvű felvidéki felsőoktatás felszámolásának történetét, majd áttekinti a II. világháborút követően újrainduló magyar nyelvű pedagógusképzés időszakait. A nyitrai Konstantin Egyetemen (és jogelődjein) folyó magyar nyelvű pedagógusképzés négy és fél évtizedes küzdelmeinek a részletezése után azt állapítja meg, hogy napjainkra az intézmény Szlovákia magyar nyelvű felsőoktatásának és több tudományágnak az egyik meghatározó központja lett.

Tudománytörténeti adalékokkal szolgált VÖRÖS OTTÓ a 20. század derekán a Felvidék s elsősorban Kolon nyelvjárásával, a szlovák–magyar kétnyelvűséggel, e nyelvek kölcsönhatásával foglalkozó Arany A. László munkásságáról és tragikus életéről (Arany Adalbert László emlékezete, 20–1).

KONCSOL LÁSZLÓ, a pozsonyi Kalligram Könyvkiadó munkatársa a Csallóközi Kis-könyvtár című sorozat névtani hasznosíthatóságát igazolja (Múlt és jelen, 22–6). Példák sorával bizonyítja, hogy az 1993-ban indított régiótörténeti könyvsorozat eddig megjelent 32 kötetének értekezései, feltáró munkái jelentős forrásai lehetnek a felvidéki magyar hely- és személynévek kutatóinak, e tulajdonnevek pedig további tudományágak, elsősorban a nagytáj településtörténetére vonatkozóan szolgálnak fogódzókat.

A helynevekkel foglalkozó dolgozatok sorában VÖRÖS FERENC teljességre törekvő tudománytörténeti áttekintésében (Helynévkutatás a Felvidéken, 27–61) felsorakoztatja és értékeli mindazokat a magyar vonatkozású helynévgyűjtéseket, -feldolgozásokat, amelyek a Trianon utáni időszakban 2005-ig a mai Szlovákia területéről készültek, akár kéziratot, akár nyomtatott formájúak; mellékként a kutatott településeket egyenként is számba veszi. Végső összegzése szerint a földrajzi neveink összegyűjtésében kevésbé, a névállományok kiadásában és szakmai feltárásában azonban jelentősebb a régió lemaradása a magyarországihoz képest, így mindenképpen sürgős feladatnak tekinti a felvidéki helynevek kutatásának a folytatását. A szlovákiai helynévkutatás történései mellett a szerző nyomon követi a felvidéki helynevek használatának változását, lehetőségeit, a hatalmi politika általi visszaszorítását, ellehetlenítését is.

VÖRÖS OTTÓ kutatás-módszertani tanulságokkal is járó dolgozatában (Regionálizmusok és archaizmusok szlovákiai magyar vízrajzi köznevekben, 62–70) bemutatja, hogyan lehet kérdőíves módszerrel gyűjteni és feltárni egy régió beszélőközösségének a vízrajzi közneveit, illetőleg ezek jelentésárnyalatait. A közölt koloni vízrajzi köznevek tárához nyújtott magyarázataiból különösen figyelemre méltók, elgondolkodtatók a *séd* jelentéséről, használatáról, földrajzi elterjedtségéről és lehetséges etimológiájáról kifejtett nézetei.

Egy nyelvszigetet alkotó tájegységen vizsgálódik N. CSÁSZI ILDIKÓ (Zoboralja földrajzi neveinek névélettana, 71–82), s az ide sorolható 15, magyarok által lakott település helyneveinek (elsősorban) a lexikális elemzését igyekszik elvégezni. Adatai segítségével ki tudja mutatni a magyar eredetű helynevek elsődlegességét, feltárja a nevekben megőrződött zoboralji tájszavakat, de a másodlagosan, a magyar nevek helyébe lépő szlovák nyelvi elemeket is. Végső következtetésében fő tendenciaként azt a folyamatot látta, hogy

ahogy a régi magyar eredetű névanyag fokozatosan háttérbe szorul, s a helyébe lépő új elemek már nem a magyar névkincset gyarapítják, hanem a szlovákokot.

A távolabbi és a közelmúlt magyar helyneveinek az elszlovákosítási folyamatairól, módjairól értekezik TÖRÖK TAMÁS is (Ipoly mente tulajdonneveinek szlovák változatai, 83–95): 13 dél-szlovákiai, döntően magyar nemzetiségűek által lakott település 18–20. századi térképein található helyneveinek az összevetésével tárja fel az elsődleges magyar nevek szlovákra váltásainak, fordításainak a módjait. Kategorizálásával kimutatja, hogy az újabb térképeken általánosan jelentkező (hivatalos) szlovák névanyagnak a döntő többsége az eredeti magyar névadási motivációt megőrizve, tükörfordítással jött létre, így az ott élő lakosság nyelvcserejét nem, csupán a hivatalos nyelv megváltozását bizonyítja.

A személynévi témakör első dolgozatában SÁNDOR ANNA Zoboralja (13 településének) 17. századi családneveit vizsgálja (Miről vallanak egy török adóösszeírás zoboralji nevei?, 96–109). Megállapítja névanyaga tipológiai, gyakorisági és földrajzi jellemzőit, majd ezek alapján következtet a névviselő lakosság összetételére és mobilitására. Névállományával egyértelműen tudja igazolni, hogy a vizsgált korszakban a leggyakoribb családnevek között ritka kivétellel csak magyar keletkezési módúak szerepelnek. Azok között is a legtöbb tagot számláló a keresztnévi, a helynévi és a foglalkozásnévi eredetűek csoportja: ilyenek a *Balla, Bence, Filep, Gál, Lőrinc, Márton, Szórád; Bodoki, Csákvári, Csekei, Gimes, Rábi; Ács, Csikós, Hajdú, Kovács, Mészáros, Molnár, Szabó, Varga* stb. Mindezek az ott és abban a korban élt lakosság etnikai hovatartozását is nagy valószínűséggel jelzik.

A (cseh)szlovákiai magyar személynevek másik csoportjának, a ragadványneveknek a 20–21. századi kutatását tekinti át BAUKO JÁNOS (Ragadványnév-kutatások Szlovákiában, 110–24). Külön-külön mutatja be a szlovák, valamint a magyar névtanosok gyűjtéseit és feldolgozásait, az utóbbin belül pedig részletesen kitér a névviselők életkora, nyelvi környezete által befolyásolt ragadványnévodás és -használat eltéréseire. A közeljövőre vonatkozóan a szlovákiai magyar személynévkutatás fontos feladatákként jelöli meg a magyarlakta területeken a ragadványnévkincs további gyűjtését és vizsgálatát.

A napjainkra erősen elszlovákosodott Nagyhind 18–19. századi nyelvjárástörténetének a megismeréséhez hívja segítségül a falu (mintegy 250 évnyi) családnévanyagát PRESINSZKY KÁROLY (A nagyhindi családnevek illabialitásáról, 125–33). A vizsgált időszakot négy korszakra osztja, ezeken belül bemutatja a nevek gyakoriságának a rendjét, változását. A közelmúltig a falu nyelvjárására markánsan jellemző hangtani vonást a névállomány alapján így látja: „A nagyhindi nevek illabialitása tehát kimutatható, de a későbbi korszakokban nem jelentkezik olyan markánsan, mint a nyelvjárásban, ill. az élő nyelvben” (132).

Az alkalmazott névkutatás témáihoz két dolgozat is kapcsolódik. Szerzőik, MENYHÁRT JÓZSEF (Beszélnek az utcanevek? A nyelvi tervezés névtani vonatkozásairól, 134–45) és VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ (Nyelverterezés és néverterezés a Gramma Nyelvi Irodában, 146–53) szólnak a Szlovákiában, elsősorban a Gramma Nyelvi Irodában folyó magyar nyelvi tervezés gyakorlati névtani vonatkozásairól. Különösen jelentősnek tarthatjuk a szakembereknek azon igyekezetét, hogy javaslataikkal arra ösztönzik a magyarlakta települések önkormányzatait: az új utcákat az adott területek régi neveinek a felhasználásával nevezzék el, ezáltal is megmentve helységük történetének, népéletének, nyelvhasználatának egy-egy apró emlékét. A társadalmi gyakorlatban hasonlóan fontosak a másodikként

említett írásban érintett kérdések: a helynevek egységes kodifikációja, bizonyos intézmény- és terméknevek magyaros szerkezetű megalkotása.

A kötet utolsó részében három nyitrai egyetemi hallgató: PETRES SÁNDOR (Hetényi családnevek, 155–60), TURCSÁNYI GABRIELLA (Gömöri barlangnevek, 161–70) és LIGÁRT KRISZTINA (Magyar–szlovák–cseh családnevek összehasonlító vizsgálata, 171–8) tudományos igényű dolgozata sorakozik, bizonyítva azt, hogy a legfiatalabb kutatói korosztály tagjai is fokozottan érdeklődnek a felvidéki magyarság személy- és helynevei, azok eredete, keletkezése, változása, megőrzése stb. iránt. A harmadikként említett szerző írásával igazolja, mennyire időszerű és a többnemzetiségű, többnyelvű Szlovákiában kikerülhetetlen a családnévkutatásban a nyelvek areális kapcsolatainak, azok egymásra hatásának a számításba vétele.

Nem illeszkedik szervesen a kötet tematikájához az a BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES által írásban leadott hozzászólás (A besztercebányai „Felvidék” páholy, 180–5), amely ugyan névlistát tartalmaz, de inkább helytörténeti munkába való.

A kiadványt a hivatkozott szerzők névmutatója zárja.

A szerzők egymás írásainak alaposabb áttanulmányozásával elkerülhették volna a felesleges ismétléseket (pl. a 137–8. és 146–8. oldalakon), fokozottabb önellenőrzéssel pedig a helyesírási és a sajtóhibákat is. A dolgozatok áttanulmányozása után az ismertető összefoglalóan azzal a megjegyzéssel ajánlhatja a szaktudomány képviselőinek a figyelmébe a kiadványt, hogy a nyitrai konferencia szervezői, a kötet szerkesztője és kiadója általa valóban be tudják mutatni a Felvidéken folyó sokirányú névtani kutatásokat, sőt, az ott élő magyarság sajátos, kisebbségi helyzetével összefüggő névtani témaköröket is.

BÍRÓ FERENC

RÁBAKÖZI SZEMÉLYNEVEK A 18–19. SZÁZADBÓL

VARGA JÓZSEFNÉ HORVÁTH MÁRIA: Történeti személynevek a Rábaközéből (1690–1895). VH – Famulus Bt., Győr, 2006. 255 lap

VARGA JÓZSEFNÉ HORVÁTH MÁRIA: 18–19. századi személynevek a Rábaközéből. Adattár. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 227. Budapest. 2007. 290 lap

Varga Józsefné hosszú ideje gyűjti és kutatja a Rábaköz településeinek személyneveit. Kitartó munkájának eredményeként sikeresen védte meg PhD-dolgozatát (vö. Névtani Értesítő 2005. 27: 301–3), amely kisebb átalakításokkal 2006-ban könyv formájában kerülhetett az érdeklődők kezébe. Ezáltal ismét egy „fehér folt” színesedett ki a magyar nyelvterület képzeletbeli onomasztikai térképén.

A dolgozat módszertani szempontból a kistérségi monográfiák hagyományait folytatja. Az adatok gyűjtésekor és feldolgozásakor a bevezetőben felsorolt – joggal mintának tekintett – monográfiák módszerét követi. Forrásai a 18–19. századi névanyagot tartalmazó egyházi anyakönyvek és népesség-összeírások (köztük egy 18. századi cigányösszeírás), amelyek segítségével 26 település névanyagát gyűjtötte össze és rendszerezte. A szerző kutatás-módszertani felkészültségét bizonyítja, hogy nemcsak a területre általánosságban